

İstanbul'da Bir İngiliz Tercümanın Hatıraları, 1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar

Sir Andrew Ryan, Hazırlayanlar: Erdal Aydoğan ve Erkan Cevizliler,

Erzurum, Salkımsöğüt Yayınevi, Mart 2014, 160 sayfa, ISBN: 978-605-5160-18-0.

Ragıp REİS*

Tarih araştırmalarında hatırat türü eserler, önemli bir yer teşkil etmektedir. Arşiv, süreli yayınlar ve kitapların yanında hatıratlar, bir tamamlayıcı işlevi görmektedir. Aslında bir tarih araştırmasında zikrettiğimiz bütün unsurlardan asgari ölçüde istifade edilmelidir. Hele ki hatıratlar, tarih araştırmaları için bilimsel eserlerde bulunması mümkün olmayan bilgiler vermesi, tekdüzeliği ortadan kaldırması, temel öznesinin insan olması dolayısıyla tamamlayıcı bir unsur olarak büyük bir öneme haizdir. Bununla birlikte hatıratların “özel” olması, yazarın kişinin özelliklerinin esere tamamen nüfuz etmesi, araştırmacıların dikkatinden kaçmamalıdır. Ayrıca yazarın gerçekten güvenilir olup olmadığı konusunda yeterli araştırma yapılmalı ve eserin güvenilirliği sorgulanmalıdır. 1913-1916 yılları arasında

* Tarih Öğretmeni, ragipreis@gmail.com

Osmanlı Devleti'nde büyükelçilik yapan Morgenthau'nun 1918 yılında *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası* adıyla neşredilen hatıraları ile *Abdülhamid'in Hatıra Defteri* üzerinde yapılan eleştiri ve tartışmalar bu hususta iyi birer örnektir.¹

Konumuza esas teşkil eden husus, Türkiye'de görev yapan yabancı memurların yazdıkları eserlerdir. Bu konuda birçok eser bulunmasına rağmen, biz burada yalnızca bir tanesini tanıtmaya gayret edeceğiz.

Sir Andrew Ryan, 1899-1922 yılları arasında İstanbul'da, İngiliz Yüksek Komiserliğinde çalışan; II. Abdülhamid dönemine, II. Meşrutiyet'in ilanına ve 31 Mart Vakası'na şahit olan; dönemin önde gelen devlet ricalini yakından tanıma fırsatını bulan bir diplomattır. Eseri hazırlayanların kitabın girişinde "Eser Hakkında" başlığı altında verdikleri bilgilere göre 1876 doğumlu Ryan, eğitim hayatını birtakım kolejlerde devam ettirdikten sonra, bir süre Türkçe de dâhil olmak üzere Doğu dillerini öğrenmiş, 1899'da ilk görev yeri olan İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da belli aralıklarla çeşitli görevleri ifa ettikten sonra 1921 yılında baş tercümanlık görevine getirilmiştir. 1922-1923 yıllarında Lozan Barış Konferansı'nda İngiliz heyetinin bir üyesi olarak yer almış; ardından Rabat, Cidde ve Arnavutluk'ta İngiltere'nin uhdesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Nihayet 31 Aralık 1949'da Arnavutluk'ta vefat etmiştir.

Ryan, Türklerle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin son yılları, Milli Mücadele dönemi ve yeni Türk devletinin kuruluş sürecini içeren hatıralarını kaleme almıştır. Bu hatıralarından bir kısmı 22 Nisan-27 Mayıs 1957 tarihleri arasında Dünya gazetesinde yayımlanmıştır. Gazete bu hatıratı yayımlamadan evvel; "Büyük bir ilgi çekecek eser", "Bâb-ı Âlî'deki Son Tercüman Sir Andrew Ryan'ın yakın tarihimize ait çok dikkate değer hatıra ve notları" başlıklarıyla duyurmuş ve otuz üç sayı olarak tefrika etmiştir. Bu yazı dizisi aslında Ryan'ın 1951 yılında Londra'da yayınlanan ve editörlüğünü Sir Reader Bullard'ın yaptığı "The Last of the Dragomans" adlı eserinin Osmanlı Devleti ve Mustafa Kemal Paşa Türkiye'si hakkındaki kısmının Türkçe'ye çevrilerek "özetlenmiş" halidir. Söz konusu eseri, Dünya gazetesi tefrikalarını inceleyen Atatürk Üniversitesi öğretim üyeleri Doç. Dr. Erdal Aydoğan ve Yrd. Doç. Dr. Erkan Cevizliler yayına hazırlamış ve ilgililerin dikkatine sunmuştur.

Eserin giriş kısmında, "Eser Hakkında" başlıklı bölümde Erdal Aydoğan ve Erkan Cevizliler tarafından, Sir Andrew Ryan ve hazırlamış oldukları eseri hakkında malumat

¹ Şevket Kamil AKAR ve İrfan KARAKOÇ, "Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2004, s. 383

verilmiştir. Yukarıda Sir Andrew Ryan ve eseri ile ilgili verilen bilgiler, bahsi geçen bölümün özeti mahiyetindedir.

İstanbul, Ryan'ın ilk görev yeri olması ve görev yaptığı yılların derin buhranlar içinde geçmesi sebebiyle önem teşkil etmektedir. Onun İstanbul'daki görevi 1899 yılında başlamakta ve Lozan görüşmelerinin başlayacağı tarihte Türkiye'den ayrılmasına kadar devam etmektedir.

4 Haziran 1899 günü İstanbul'a ayak basan Sir Andrew Ryan, ilk gecesinin sıkıntılı geçtiğini belirterek İstanbul'la ilgili ilk izlenimlerini anlatır. İlk izlenimlerinde Abdülhamid'in yaşam tarzına dâir merakı ön plana çıkar. Belli ki Sir Ryan; II. Abdülhamid'in saraydan nadiren çıkan, evhamlı ve tedbiri elden bırakmayan bir insan olduğundan haberdârdır ve her Avrupalı gibi onun gerçekte elinde bulunan kudreti ve ne yapmak istediğini merak etmektedir. Temelinden çatırdama sesleri gelen bir imparatorluğun payitahtına gelmiştir, fakat bu çatırdama sesleri koca imparatorluğun haşmetini gölgelememektedir. Onun, çökmekte olan bir imparatorluktan bahsederken kurduğu şu cümle onca badireye ve iflas etmiş ekonomisine rağmen ihtiyar Devlet-i Aliye'nin dışarıdan bakıldığında nasıl görüldüğünü ortaya koymaktadır: *'Devlet, temellerindeki birçok çatlamalara rağmen sapasağlam görünüyordu (s.21-22).'*

Sir Ryan, büyük bir imparatorluğun payitahtında, yabancı bir devletin memuru olması hasebiyle kendince gözlemlerde bulunur. Onun yazdıkları kimi noktalarda yüzeysel kalmaktadır. Bunda kendisinin de itiraf ettiği gibi (s. 79) çekingenliğinin de payı vardır. Fakat o, yine de bizzat yaşamış olduğu birtakım hadiselerden bahsetmekle önemli yerlere de temas eder. Bilhassa kapitülasyonlarla ilgili satırları, kapitülasyonların Devlet-i Aliye'yi nasıl kemirdiğini ve esir aldığını belirtmesi açısından ilginç örnekler sunmaktadır. Ryan, onların (kapitülasyon imtiyazına sahip devletlerin) rızası olmadan yeni vergi bile konulamadığını belirtir ve buna örnek olarak Hicaz Demiryolu'nun inşasına malî destek sağlamak amacıyla basılan pulların böyle bir izne tabi olmasını verir. Bu misale ek olarak; mahkemelerde yaşanan sıkıntıları, Türklerin izzet-i nefislerini korumak için mücadele etmelerini ve bu yüzden sürekli husule gelen tartışmaları anlatır. Bu elîm durum, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması hususunda Türk heyetinin net tavrını ve geri adım atmamasını –zannedirim- izah eder.

Sir Ryan, II. Meşrutiyet'in ilanını anlatırken yapılan nümayişlerin Cumhuriyet Bayramı havasında olmasına rağmen halkın II. Abdülhamid'e bağlı olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez. Bununla birlikte meşrutiyetin "kansız" bir ihtilal olduğunu belirterek, hürriyet

hareketinin öneminin kavranamadığından bahseder. Aradan çok geçmeden bir Türk dostunun söylediği şu ifade ise dikkate değerdir: *‘‘Bu milletin kanı yok ki dökülsün! (s.35)’’*

Yazar, 31 Mart Vakası’nı irticai bir hareket olarak nitelendirir ve bu hareketi kışkırtanların kim olduğunu bilmediğini söyler. Fakat İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının Sultan’dan şüphelendiğini de ekler. Günümüzde dahi 31 Mart Vakası’nın tartışılıyor olması, Sir Ryan’ın olayla ilgili ‘‘erken’’ bir tespitte bulunduğunu gösterir. Selanik’ten yola çıkan Hareket Ordusu’nun kısa süre içinde nizamı tesis ettiğini belirten Sir Ryan; Ayan ve Mebusan Meclislerinin de Ayastefanos’ta toplandığını, 27 Nisan’da padişahın mukadderatı üzerine görüşmelerde bulduklarını yazar. II. Abdülhamid’i tahttan indirmek için hazırlanan fetvada tertiplenen sorunun *‘‘şaheserlik denebilecek bir ustalıkla’’* hazırlandığını söyler, mezkûr fetvaya da eserinde yer verir.

Yazarın Abdülhamid’in yerine tahta çıkarılan V. Mehmed Reşad için yaptığı tespitler de dikkat çekicidir: *‘‘Zekâ ve bilgi seviyesi o kadar düşüktü ki, hemen her zaman ağzı açık dururdu. Bununla beraber ben bir-iki vesile ile kendisinin görüldüğü kadar budala olmadığını anlamıştım (s.52.)’’*

Sir Ryan, Genç Türkler dediği çoğu İttihatçı olan isimlerle ilgili de bilgiler verir. Gerçi çoğunu iyi tanımadığını belirtse de, günümüzde dahi imparatorluğu yıkmakla suçlanan bu insanların vatansever olduklarını söylemekten de kaçınmaz: *‘‘İçlerinden çoğu nazırlığa gelmiş olan bu şahısları biz bazen sıkıcı bulsak bile, kendilerinin çok vatansever oldukları şüphesizdi. Bir hayli para biriktirmiş ve saraydan bir kadınla evlenmeyi isteyecek kadar gösterişe meraklı olan Enver müstesna, hiçbiri servet ihtirası gütmüyordu (s. 86).’’*

Ryan’ın bu sözleri doğru gözükmemektedir. Her ne kadar imparatorluğu yıkmakla suçlansalar ve bu manada birçok hataya imza atsalar da; İttihatçılar, 19. yüzyılda hemen her görüşten Osmanlı aydınının sorduğu *‘‘Bu devlet nasıl kurtarılabilir?’’* sorusuna cevap arıyor ve buna dâir çözüm yolları üretmeye çalışıyorlardı.

Sir Ryan’ın I. Cihan Harbi patlak verdiği sırada İstanbul’a dâir izlenimi ise gerçekten dikkate değerdir: *‘‘Herkes kendi cüzdanındaki birkaç paranın derdine düşmüştü (s.89).’’* Aslında daha çok mütareke dönemi İstanbul’unu hatırlatan bu tespit, zor şartlar altında mücadele edildiğinin de apaçık göstergesidir. Gerçi Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında çeşitli yazılar kaleme alan Osmanlı aydınları; toplumdaki ahlakî çöküşü, lâkaydlığı sert bir dille

eleştirmişlerdi.² Dolayısıyla Ryan'ın bahsettiği bu lâkayd ve bencil tavrın sebeplerini daha derinlerde aramak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin fiilen I. Cihan Harbi'ne girişiyse birlikte Sir Andrew Ryan'ın da aralarında bulunduğu İngiliz Konsolosluğu memurları 1 Kasım 1914 tarihinde İstanbul'dan ayrılırlar. Bu, Ryan'ın İstanbul'daki son günü değildir; aksine o, dört yıl sonra, 1918'de, mütareke devrinde İstanbul'a dönecek ve İngiltere devletinin Osmanlı nezdinde baş tercüman unvanlı son memuru olacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin akdinden sonra İstanbul'da hükümet kurmak kolay olmamıştır. Bunda hem siyasi çekişmeler hem de yeni padişah Vahideddin'in şüpheci tavırlarının etkisi vardır. O, halefi Mehmed Reşad'ın aksine ipleri İttihatçılara teslim etmek istemiyordu.³ Onun döneminde defalarca sadrazam olan iki kişi vardır ki, bunların ikisi de kendisiyle akrabadır: Tevfik Paşa ve Damad Ferid. Sir Ryan'ın hem Vahideddin hem de Damad Ferid hakkındaki görüşleri dikkate değerdir. Vahideddin'in Abdülhamid'den daha az kurnaz, Mehmed Reşad'dan ise mukayese edilemeyecek kadar zeki olduğunu belirtirken; Damad Ferid'in tek derdinin İttihatçıların harabeye çevirdiği memleketi kurtarmak olduğunu iddia etmiş; hem padişahın hem de sadrazamının İngilizlere çok fazla bel bağladıklarını ise inkâr etmeye lüzum görmemiştir. Sir Ryan'ın yazdıkları, Vahideddin ve Damad Ferid'in birtakım tavizler koparabilmek maksadıyla İngilizlere kayıtsız-şartsız teslim olduğu yönündeki görüşleri de doğrudur.

Ardından Sir Ryan'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişiyle ilgili bilgiler verdiğini görüyoruz. Bu bilgileri verirken dikkati çekense, seçkin bir asker olduğu bilinmesine rağmen Ryan'ın Mustafa Kemal Paşa hakkında pek bir şey bilmediğini itiraf etmesidir. Öyle görünüyor ki bunun sebebi; mütarekenin akdinden sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın, göze batacak eylemlerden sakınması ve bir nevi siyasi ortamı koklamasıdır. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında “siyasi” çözüm yolları arayan Kemal Paşa, hemen her görüşten insanla temasa geçmiş ve “*Ne yapılabilir?*” sorusuna cevap aramıştır. Onun bu dönemde Harbiye Nazırı olmak için çabaladığı, artık bilinen bir husustur.

Sir Ryan, yüzeysel kalsa da, Anadolu'daki mücadelenin liderliğini üstlenen Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili de gözlemlerde bulunmuştur. Bilhassa Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Milli

² Bkz: Hasip SAYGILI, “Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü...”, Bir Asır Sonra Balkan Savaşları, Haz. Mustafa Çalık, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 149-168

³ Padişah olur olmaz ordu ve donanmaya bir hatt-ı hümayûn ile emir ve komutayı eline aldığını bildirdi. Enver Paşa'nın ‘Başkumandan Vekili’ unvanını, ‘Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyye Reisi’ şekline çevirdi. (Selahattin TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 1, Milli Eğitim Yayınları, İkinci Basılış, Ankara 1977, s. 3-4)

Mücadele tarihinde bir dönüm noktası olduğunu belirten Ryan, Avrupalı devlet adamlarının en az farkına vardıkları şeyin “*Türklerin Mustafa Kemal’in şahsında Osmanlı İmparatorluğu’nun ihtişamlı devirlerinden bu yana en büyük lideri bulmuş olmaları (s.121)*” olduğunu yazmıştır. Bu liderin Türk milliyetçilerinin bütün isteklerini yabancı devletlere zorla kabul ettirmek azminde olduğunu yazması ise İstiklâl Harbi’nin “*ya istiklâl ya ölüm!*” parolasının tarihi bir gerçekliği ifade ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sir Ryan, hatıralarının devamında Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Milli Kararlarından bahseder. Misak-ı Milli ruhunun tam bağımsızlık noktasında teşekkül ettiğini, milliyetçilerin isteklerini dünyaya ilan ettiğini belirtir. Bununla birlikte İstanbul’un işgal edilerek meclisin dağıtılmasının, Ankara’da yeni bir meclis teşkil edilmesini hızlandırdığını kaydeder. Sir Ryan’ın I. Meclis hakkındaki yazdıkları çok yüzeyseldir. Yine de bir “öteki” gözüyle olayları yorumlaması sebebiyle yazdıkları araştırmacılar için önem arz etmektedir. Sir Ryan, 1921 yılı sonuna doğru Türklerle anlaşma çabalarının arttığını, hatta General Harrington’un Mustafa Kemal Paşa’yla Karadeniz kıyısı açıklarında bir gemide mülakat yapması fikrinin ileri sürüldüğünü belirtmektedir (s.137). Türk tarafı da buna olumlu yaklaşmış, fakat öne sürülen şartlar dolayısıyla bu görüşme gerçekleşmemiştir. Türk heyeti, İtilaf devletlerine; Batı Rumeli’nin Türkiye’ye bırakılması, İzmir’in işgaline son verilmesi, İstanbul’daki yabancı askerlerin tahliyesi ve Boğazlarda Türk hâkimiyetinin tesis edilmesi gibi şartlar ileri sürmüştü. İtilaf devletlerinin Sevri biraz yumuşatmayı düşündüğü bu dönemde, bu şartları kabul etmesi ise elbette mümkün değildi.

Sir Ryan’ın Lozan’a gitmeden önceki gözlemleri de dikkate şayandır. Lozan Konferansı’na hem İstanbul hem de Ankara hükûmeti davet edilmişti. İtilaf devletleri “*acaba aralarında bir ikilik çıkarabilir miyim?*” düşüncesiyle böyle bir yol tercih etmişlerdi. Bu teklif üzerine Tevfik Paşa, direkt olarak Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla müracaat etmiş, memleketin selameti için konferansta birlikte hareket edilmesi gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine mecliste tartışmalar hâsıl olmuş, hem Tevfik Paşa hem de Bâb-ı Âli yerden yere vurulmuştu.⁴ Akabinde 1 Kasım 1922 tarihli önergeyle saltanat, tarihe karışmıştı. Sir Ryan, bu dönemde –saltanatın ilgasından evvel- Mustafa Kemal Paşa’nın Refet Paşa’yı İstanbul’a gönderdiğini, Refet Paşa’nın bilhassa Yunanlıların boşaltmakta olduğu Trakya ve Gelibolu yarımadasını teslim almak için beklediğini yazar. Onun şu cümlesi, Bâb-ı Âli’nin tarihe

⁴ Konya mebusu Refik Bey (Koraltan), Tevfik Paşa’nın Meclis Başkanlığı’na hitaben yazdığı telgrafnâmenin okunmasının ardından yapılan tartışmalarda “*Esasen Tevfik Paşa isminde bir millet memuru tanımıyoruz. O sadrazam da değildir. Bizim sadrazamımız yok.*” demiştir. (Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, Haz. Taha Akyol/Sefa Kaplan, Doğan Kitap, İstanbul, Ekim 2013, s. 43)

karıştığını belirtmesi açısından önemlidir: “*Müttefik işgal orduları hâlâ İstanbul’da, ama Kemalistler her yerde idi*” (s.145).

Biyografisinden anlaşıldığı kadarıyla donanımlı bir diplomat olan Ryan’ın hatıraları son derece önem arz etmektedir. Devletin en sıkıntılı yıllarına rastlayan görevi sırasında üç padişah, bir ihtilal, üç savaş (Trablusgarp, I.-II. Balkan Harpleri) gören; devrin önemli simâları hakkında gözlemlerde bulunan; Milli Mücadele yılları, Mustafa Kemal Paşa, ilk meclisin açılışı hakkında son derece dikkat çekici gözlemleri olan Ryan; bir imparatorluğun çöküşünün yarattığı sancıları içimizden seyreden bir “dış göz” olarak önemlidir. Her ne kadar kimi gözlemleri yüzeysel kalsa da, döneme dâir araştırma yapanlara kıymetli malzemeler sunmaktadır.

Son kertede eserle ilgili “eksik” hânesine yazılabilecek hususlara değinmek gerekir. Daha evvel zikrettiğimiz gibi mezkûr eser, *The Last of the Dragomans* isimli İngilizce eserin tercümesinin “özetlenmiş” hâlidir. Dolayısıyla eser yayımlanırken “ana kaynağa” başvurulmamış olması bir eksikliklerdir. Bunun yanında, çeviri yapılırken aynen aktarma yerine “özetleme” yapılması, bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir durum, eseri yayımlayan Dünya gazetesinin ana kaynağa ne kadar bağlı kaldığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Bir diğer eleştiri konusu ise eseri hazırlayanların bir katkısı olarak esere konulan “açıklayıcı” dipnotlardır. Okuyucular, bu dipnotlar aracılığıyla eserde Ryan’ın bahsettiği birçok isimle ilgili bilgi sahibi olurken, aynı zamanda birtakım kelimelerin anlamlarına da vakıf olmaktadır. Bununla birlikte bu dipnotların zaman zaman bir sayfayı aşan bir uzunlukta olması, okuyucuyu eserdeki esas konudan uzaklaştırmaktadır. Buna ek olarak yer yer göze çarpan yazım ve imla hataları da redaksiyon işlemine gereken özenin gösterilmediği konusunda insanı şüpheye düşürmektedir.

